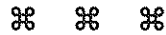

ראובן מאמו

משמעויות פסיכולוגיות-חינוכיות למאבק יעקב במלאך

ראשי-פרקים

- א. ויותר יעקב לבדו
- ב. ויאבק איש עמו
- ג. לא יעקב... כי אם ישראל
- ד. סיכום

בשלושה נושאים שלובים ורצופים- עניינו של מאמר זה "ויותר יעקב לבדו", "ויאבק איש עמו... ", "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל", אנסה לתהות על משמעותם של נושאים אלה, דרך פשוטו ופרשנותו של מקרא תוך הארת היבטים פסיכולוגיים והפקת לקחים חינוכיים המעוגנים בדברי חכמינו.

תחילה, נשחזר את סדר הקורות אבינו יעקב, זה עתה, יצא יעקב ובני ביתו, עבדיו, צאנו ובקרו מבית לבן ומתכוון למפגש בינו לבין עשו אחיו, לפני המפגש רווי המתח מתרחשים דברים משמעותיים ביותר בלילה אפל, המשפיעים על יעקב כאדם פרטי ואותותיהם ניכרים לבני בניו, בחינת מעשה אבות סימן לבנים, (על מנת להקל על הקורא, אף שהסיפור מוכר וידוע ראוי לעיון נוסף, כאן), כך מתכוון יעקב למפגש ומכין את שליחיו:

ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אתרינו כי אמר אכפרה פניו במנחה החולכת לפני, ואחרי כן אראה פניו, אולי ישא פני: ותעבר המנחה על פניו והוא לן בלילה ההוא במחנה: ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו, ואת אחד עשר ילדיו, ויעבר את מעבר יבק: ויקחם ויעברם את הנחל ויעבר את אשר לו: **ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עמו, עד עלות השחר:** וירא כי לא יכל לו, ויגע בכף ירכו, ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו: ויאמר שלחני, כי עלה השחר, ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני: ויאמר אליו מה שמך, ויאמר יעקב: **ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל:** ושאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך, ויאמר למה זה תשאל לשמי, **ויברך אתו שם:** ויקרא יעקב שם המקום פניאל, כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי: ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנאל, והוא צלע על ירכו: על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה אשר על כף הירך, עד היום הזה כי נגע

בכף ירך יעקב בגיד הנשה: וישא יעקב עיניו וירא והנה עשו בא, ועמו ארבע מאות איש, ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל, ועל ששתי השפחות:¹

- עיון בפסוקים מציף שורה של שאלות, ענייני, סביב שלושה נושאים:
- א. למה נותר יעקב לבדו? לא חשש? אין הכתוב מגלה לנו מה קרה בגדה המערבית של נחל יבוק, נשיו ילדיו עבדו שם לא דאגו לו? ישנו? מפשט הכתוב אנו למדים שמרצונו מיוזמתו נשאר יעקב מה תכליתה של השארות זו?
- ב. המאבק עם האיש, מתמיה מאבק שנמשך כל הלילה! "ויאמר שלחני כי עלה שחר" וכי האיש לא יכול היה להמשיך להיאבק גם ביום? ... וההמשך "ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני" כלומר יכול היה יעקב לנצח, ידו היתה על העליונה, יעקב מוכן להפסיק את המאבק בתנאי שיזכה בברכה מהאיש!, למה לא המשיך יעקב להיאבק עד הניצחון המלא?
- ג. יעקב מבקש ברכה, "... יאמר לא אשלחך כי אם ברכתני" והתגובה "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל", מה משמעותה של תגובה זו? זו ברכה? רק בהמשך נקרא "... ויברך אותו שם" מה ברך לא נאמר.. עיון בהמשך הכתובים בתורה ובנביאים מראה שיעקב המשיך לשאת את השם "יעקב" ואף את השם "ישראל". לא כך למדנו משינוי שמו של אברהם, "ולא יקרא עוד את שמך אברהם, והיה שמך אברהם, כי אב המון גויים נתתך".² וכן שרה, "ויאמר אלוקים אל אברהם, שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי, כי שרה שמה".³
- ואכן שמם הקודם לא מוזכר ואינו בשימוש יותר. לא כן ביחס ליעקב, יעקב נושא שני שמות, יעקב ו-ישראל, אם כן מה משמעות נשיאת השם הכפול?

אתייחס לשורת שאלות אלו בסיוע פרשני תוך הארת היבטים פסיכולוגיים והפקת לקחים חינוכיים.

1 בראשית לב, כ-לג.

2 שם יז, ה.

3 שם יז, טו.

א. ויותר יעקב לבדו

למה נותר יעקב לבדו? רש"י על אתר מפרש: "שכח פכים קטנים וחזר עליהם" דברי רש"י, מעוררים שאלה, וכי בשל פכים קטנים יותר יעקב לבדו?! פכים קטנים אלה, מהם ביחס לרכושו הרב של יעקב? ואכן הכתוב מעיד על המאמץ והיגיעה הרבה שעמל יעקב בעבודתו בבית לבן כדי לזכות ברכוש רב:

ואתנה ידעתן כי בכל כוחי עבדתי את אביכן, ואביכן התל בי והחליף את משכורתי עשרת מונים... ותען רחל ולאח ותאמרנה... כי כל העושר אשר הציל אלוקים מאבינו לנו הוא ולבנינו...⁴
וכשלבן רודף אחריו אומר יעקב:

זה עשרים שנה אנוכי עמך רחליך ועזיך לא שיכלו, ואילי צאנך לא אכלתי, טרפה לא הבאתי אליך אנוכי אחטנה מידי תבקשנה גנובתי יום וגנובתי לילה, הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותידד שנתני מעיני, זה לי עשרים שנה בביתך עבדתך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך ותחלף את משכורתי עשרת מונים לולי אלוקי אבי...⁵
עם רכוש כה רב, החליט יעקב להישאר על מנת לאסוף פכים קטנים? נחזור לעיין בדברי רש"י נמצא, שמקורם בדברי הגמרא:

ויותר יעקב לבדו – אמר רבי אלעזר, שנשתייר על פכין קטנים, מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, וכל כך למה שאין פושטין ידיהם בגזל.⁶

כל רכושו של יעקב בא לו ביושר, ובעמל כפיים, רכוש הבא לאחר עמל כה רב, חביב מאד על בעליו, אף אם אלה פכים קטנים, שלכאורה אין בהם חשיבות, ראויים הם להתייחסות, לכן חוזר יעקב לקחת אותם.

למה דווקא בחרה הגמרא לציין פכים קטנים ולא חפצים אחרים? מה הם פכים אלה? ה"שפתי חכמים" (רבי שבתי משורר התיא – תענית) פרשנו של רש"י מרחיב את דברי רבו וכותב:

פכים, לפי שכל הכלים חשובים כבר העביר דכתיב ויעבר את כל אשר לו, ולא דוקא פכים קטנים, אלא, כלים שאינם חשובים נקראים "פכים".

4 שם לא, ו-ט.

5 שם לא, לח-מב.

6 תולין צא, א.

אם כך, ניתן להבין שלא נשאר דווקא על פכים אלא על כל מיני דברים קטנים, שיש להם ערך בעיניו של יעקב, ברם, בהמשך דבריו כותב ה"שפתי חכמים":

ש"לבדו" כמו "לכדו" בחילופי אותיות. דהיינו, ה"ב" ו"כ" מתחלפות ולכן, אפשר לקרא את הפסוק 'יותר יעקב לכדו'.

כך מפרש גם בעל "תורה תמימה" המבקש להתחקות אחר הלבדיות ומוצא טעם לדבר, בהסתמכו כנראה על "שפתי חכמים":

ויתכן דסמך לדרוש שנשאר על פכין דדריש לבדו כמו לכדו בחילוף אותיות בכל"מ.

אולי זו היתה כוונתו של רבי אלעזר, לבדו, לכדו, ולכן נשתייר-על פכים קטנים... הרא"ם (רבי אליהו מזרחי רט"ו –רפ"ה) פרשנו של רש"י מוסיף על דברי רש"י ומרחיבם ומעלה אפשרות:

שפירוש לבדו הוא מלשון בית הבד המורה על השמן ולכן אמר פכים קטנים שהם כלי השמן...

וכן כתב רבי דוד פארדו (תקכ"א 1761, אף הוא מפרשנו של רש"י) בפירושו "משכיל לדוד":

...ויעבר את אשר לו ש"מ שכבר העביר את הכל מה שהיה לו וא"כ למה חזר לכך פירש ששכח דבר שאינו שלו דהיינו פכים קטנים שהיה בהם יין ושמן דקידש כדכתיב בתר הכי 'ויצב יעקב מצבה ויסך עליה נסך ויצוק עליה שמן' ולכך חזר שמא ימצאום אנשים ויבואו לידי תקלה להשתמש בהן...

החתם סופר נשען על דברי הגמרא ומוסיף משלו ברובד אחר:

ויותר יעקב לבדו... שנשתייר על פכין קטנים... שצדיקים אינם פושטין ידיהם בגזל (חולין צ"א) הענין הוא, כי יעקב איש אמת [ניתן אמת ליעקב] תוספת שלי ר"מ] ואם תצרף ל"אמת" מספר "פך" [אמת = 441 + פך = 100] יעלה "ישראל" [541] וזאת ביקש יעקב לתקן ביחידות באותו מקום, [דהיינו, יעקב איש האמת נשאר על פכין קטנים ע"מ לזכות בשם ישראל].

ובא שרו של עשו ובלבל את העניין "ותקע כף" הוציא את ה"כף" היינו:
 אך ה"פך" ממקומו... ומכל מקום ניצח יעקב ולא שלחו עד שברכו
 וקראו ישראל.⁷

ואם עסקינן בגימטריאות, נוסף לעיין בפרוש "נחלת חמשה" המביא את
 דברי רש"י ודברי הזוהר:
 ויותר יעקב... עד עלות השחר, שכח פכים קטנים וחזר עליהם (רש"י) חז"ל
 אמרו, היה שרו של עשו. ובזוהר (בראשית קנה) הוא שטן, הוא יצר הרע, והנה
 פכים קטנים בגימטריא (359) ושטן (359).⁸

אם כך, אפשר לומר שהפכים הקטנים אינם ממש אלא סמל, דימוי,
 ל"שטן", והשטן "התחפש" לפכים קטנים, הוא שעיקב את יעקב והותירו לבדו,
 נאבק עמו כפי שנראה זאת בהמשך, יעקב לא נשאר על פכים קטנים כפשוטם,
 אלא למאבק עם השטן.

הישארותו של יעקב לבדו, היא ממניע פנימי עמוק, יעקב העביר את כל אשר
 לו את מעבר יבוק, ומעבר זה מגדה לגדה אינו רק מעבר פיזי אלא גם סמלי,
 מעבר מבית לבן לבית אבא, קול פנימי שומע יעקב מעין שיח פנימי האומר:
 "הנה עכשיו אני מגיע הביתה לאחר שנים רבות של עבודה בבית לבן, למרות
 שבית לבן מלא טומאה ועבודה זרה, תרי"ג מצוות שמרתי, עכשיו השתחררתי
 מבית זה, ואני עומד להיכנס לארץ אבותי, לקדושה לחזור למקור, לחזור
 הביתה, זהו הזמן הנכון והמתאים להישאר עם עצמי, לבדי, לחשבון נפש פנימי,
 אישי, ללא כל מפריע ומסיח..." בצומת דרכים משמעותי בחייו של יעקב,
 האדם, מתנהל שיח פנימי עמוק המשלב מאבק פנימי.

והפכים הקטנים, הם סמל לאותם "פכים" מעשים, לבטים הרהורים שיעקב
 מהרהר בהם ומתעמת איתם, עימות פנימי על מנת להזדכך לפני שהוא חוזר
 הביתה.

כלל גדול לימדנו אבינו יעקב, בעת היותנו בצומת דרכים, במעבר, בשינוי
 עתידי, עצור! "השאר לבד", חזור לעצמותך, הרהר, שקול, ערוך חשבון נפש,
 מרן הראי"ה קוק זצ"ל כותב: "האדם מוצא את עצמו בעצמו"⁹ באמצעות השיח
 הפנימי, ההתבוננות האישית החודרת והמשקפת את העצמיות מוצא האדם את
 עצמו מזוכך ונכון לקראת העתיד אחרת:

7 ראה בתוך: א' גרינברג "עיתורי תורה", "בראשית", הוצאת יבנה ת"א תשכ"ח, עמ' 310.

8 ש.ס.

9 הראי"ה קוק, עלות ראייה, עמ' א.

כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו הכל נעשה מעורבב ומסופק.¹⁰ ולהישאר במצב נפשי של ערבוב, ומסופקות באי איזון נפשי אין הדבר ראוי ויכול להעיד על חוסר בבגרות ועל חוסר אחריות אישית ואחריות כלפי אלה שרואים בך כמנהיגם, ואביהם. יעקב מוצא את עצמו על פרשת דרכים, הוא ורק הוא נושא באחריות כלפיו נשיו ילדיו ועבדיו, אין לו כל משענת היוותותו לבדו בחשכת ליל היא התשובה לחשבון נפש לזיכוכ עצמי, המעניקה מודעות לקבלה ונשיאה באחריות וכדברי הראי"ה:

...והתשובה הראשית שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו... וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה.¹¹

"העצירה" הלבדיות אותה יזם יעקב, מלמדת אותנו, בניו, יסוד פסיכולוגי-חינוכי בעיצוב האישיות, בגיבוש עולמנו הפנימי, עולם שערכו רב יותר מהעולם החיצוני ועליו יש לשקוד בפיתוח ובהעצמה.

העולם הפנימי צריך הוא להיבנות תמיד, ולהשתכלל בלא הרף. עוד יותר מהבנין התמידי של העולם החיצוני.¹²

ותפקידנו כמתנכים להעמיק בקרב תלמידיו את חשיבות המודעות ל"עצירה" לאתנחתא היוזמה על מנת לשקול, להרהר, לחשוב, לכלכל את הצעדים העתידיים ערכה של ההתבוננות הפנימית תרומתה לצמיחה אישית משמעותית ביותר כי:

ההכרה הפנימית המתגברת בתוכיותו של האדם כמעין נובע.¹³

עיון בתפילתו של ר' נחמן מברסלב תאיר פן נוסף בהבנת הישארותו של יעקב לבדו, ר' נחמן רואה ברכה בהתבודדות היוזמה, התבודדות המבטלת את העצמיות והגשמיות, ומעלה את המתבודד לספירות עליונות דרך חשבון נפש, זיכוכ וטוהר, וזה לשון תפילתו של ר' נחמן:

... שתרחם עלי ותהיה בעזרי

ותזכני להרבות בהתבודדות

לבטל עצמי לגמרי

10 הראי"ה קוק, אורות התשובה, פרק טו, אות י.

11 הראי"ה קוק, אורות התשובה, פרק טו, אות י.

12 הראי"ה קוק, אורות הקודש, כרך ג, עמ' פת.

13 הראי"ה קוק, כרך א, עמ' נו.

עד שתתבטל ישותי לגמרי
 ואהיה נכלל באחזותך באמת
 לא מספיק ליזום ולהחליט להתבודד, צריך לבקש גם על מקום מתאים וזמן
 מתאים

ותזכני ברחמיך הרבים
 ותזמין לי מקום מיוחד וזמן מיוחד להתבודדות
 ואזכה לבחור לי המקום המובחר
 והזמן המובחר להתבודדות
 שהוא בלילה בעת שבני אדם ישנים
 ובדרך יחידי
 שאזכה בכל לילה ולילה להתבודד במקום מיוחד
 לילך בדרך יחידי
 במקום שאין בני אדם הולכים שם אפילו ביום
 ההתבודדות, ובפרט אם היא בלילה ע"פ ר' נחמן, מעצימה את התובנה
 הפנימית, ומאפשרת קיומו של שיח פנימי בין אדם לבוראו ולעצמו, ועל ידי כך
 להתעלות לתכלית, לרגיעה, לאיזון פנימי.
 ושם אלך ואתבודד בלילה ואפרש כל שיחתי לפניך
 ואת כל אשר עם לבבי
 אזכה לבאר ולפרש לפניך בפה מלא בפירוש
 עד שיתעורר לבבי באמת אליך בתשוקה גדולה ...
 שלא אשוב עוד לכיסלה ולא יהיה ברוחי רמיה כלל
 אם און פעלתי לא אוסיף.¹⁴

אפשר שתפילתו של ר' נחמן משקפת במידת מה את כוונתו של יעקב אבינו
 בלילה רווי מאבקים ואירועים שאינם רק לשעתם אלא גם לדורות!... בחינת
 מעשה אבות סימן לבנים? ...

הרב סולובייצ'יק מתייחס לבדידות התייחסות מעניינת:
 מהו להיות בודד? הבדידות אינה מציינת מרחק גשמי, אלא ריחוק ישותי
 קיומי, או ניכור ישותי קיומי, בין האני והאתה, יהיו האני והאתה
 קרובים ככל שיהיו.¹⁵

14 שי רז, 'המייית הלב תפילות רבי נחמן מברסלב', הוצאת קורן, ירושלים, עמ' נב.

15 הרב י"ד סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, עמ' 226.

כלומר, הבדידות אינה חייבת להיות מצב פיזי, יכולה היא להיות דווקא תחושה, ועצמתה של תחושה זו משמעותית ביותר בחיי האדם, ביטוי נוסף לתחושה זו נמצא בדברי הרב סולובייצ'יק בפתח המסה "איש האמונה הבודד", האדם המאמין מתאפיין במאבקים פנימיים הבאים לידי ביטוי בתחושת בדידות לאו דווקא במובן הפיזי אלא אף כשהוא מוקף אנשים קרובים ורחוקים.

האדם המאמין, אשר חווייתו הדתית עמוסה מאבקים פנימיים וסתירות, הפוסח על שתי הסעיפים, בין דביקות באלוהים ובין ייאוש, שעה שחש כי נעזב על ידי האלוהים, ואשר משוסע בגלל הניגוד המובלט בין הערכה עצמית ובין התבטלות – תפקידו קשה היה מאז ימי אברהם אבינו ומשה רבנו. תהא זו עזות יומרנית אם אנסה להמיר את חווית האמונה מליאת הסתירות והסבל בחוויה רווית אושר והרמוניה, בעוד שגדולי האמונה שבמקרא חיו חיי גבורה תוך חוויה מסותרת וטראגית זו...

אפשר לציין את אופייה של הדילמה בפסוק בן שתי מילים: **אני בודד. אולם אדגיש כי בשעה שאני אומר "אני בודד" אינני מתכוון לומר שאני חי לבדי.** ברוך השם, אני נחנה מאהבתם ומידידותם של רבים. אני נפגש עם בני אדם, אני מדבר, מטיף, מתווכח, טוען: מוקף אני על ידי חברים ומכרים. ועם זאת, החברות והידידות אין בהן כדי להפיג את החוויה מליאת הסבל של בדידות המלווה אותי תדיר. **אני בודד משום שמדי פעם חש אני שנעזבתי והורחקתי על ידי הכל,** אפילו על ידי ידידי הקרובים ביותר, ודברי בעל המזמור (תהלים כז, ט) "כי אבי ואמי עזבוני" נשמעים באוזניי כהמייתו הנוגה של התור. **זוהי חוויה מוזרה, ולצערי אף אבסורדית, המולידה כאב צורב ומתיש וכמו כן תחושה ממריצה ומזככת.** הנני מתייאש משום שאני בודד, ועל כן מתוסכל אני.

לבדידות שני פנים, הפן השלילי המלווה בתחושה של ייאוש ותסכול, הפן החיובי המאפיין את "איש האמונה הבודד" והוא:

... חש אני שכוחי נתחדש בי מפני שחוויה זו של בדידות דוחקת את כל כולי לעבודת ה'. מתוך בדידותי שהיא "לשמה ולשרקה" גוברת בין התודעה – שאפשר לתארה על פי פאראפאזה של דברי פלוטינוס על התפילה – כי העבודה הזאת אשר לה מתחייב אנוכי, איש בודד וגלמוד, היא לרצון לפני ה' המצוי בבדידות אינסופית וקדושה

על רקע דברי הרב, ניתן להציב את יעקב בלילה של בדידות באותן עצמת של

תחושות? ...

הרב סולובייצ'יק מסביר את סיבת תחושת הבדידות:

רוצה אני להזדקק אל השאלה המתבקשת כאן: מדוע אופפת אותי תחושה זו של בדידות, ושל היות בלתי רצוי? האם זו החרדה הקירקוגורדית – פחד מהותי הניזון מן התודעה שהעדר הקיום מאים על מציאותי – התוקפת אותי, או שמא נובעת תחושת הבדידות מן הלחצים, הדאגות והתסכולים האישיים שלי? ואולי תוצאה היא מהלך רוחו החודר של האדם המערבי שנעשה זר לעצמו, אותו מצב שאנחנו אנשי המערב מכירים אותו. סבורני כי הסיבה האמיתית והמרכזית של תחושת הבדידות אשר ממנה איני יכול להשתחרר מצויה במישור אחר, היינו בחוויית האמונה עצמה. אני בודד מפני שבדרכי הצנועה והבלתי מושלמת אני איש האמונה.

יעקב אבינו הוא איש אמונה ובלבדיותו באותו לילה משתקפות תחושותיו ומתגבשת אישיותו...

הרב סולובייצ'יק מאיר היבטים חיוביים ליחידותו של האדם, שראשיתה בבריאת האדם, האדם ניברא יחיד, וייחודיות זו מקנה לאדם כישורים המאפיינים רק אותו והם:

- א. המקוריות והיצירתיות שבאדם נעוצות בהתנסותו בחוויית הבדידות, ולא בתודעתו החברתית. יחידותו של האדם היא מקום ייחודו, וייחודו הוא מקור יצירתו. האדם החברתי שטחי הוא – מחקה, מעתיק. האדם הבודד עמוק הוא – יוצר, מקורי.
- ב. איש בודד בן חורין הוא, איש החברה ככול בחוקים ובתקנות רבים. אלוקים רצה באדם שיהיה בן חורין. מפעם לפעם נתבע האדם להתריס כלפי העולם, להמיר את הישן בחדש וברלבנטי, ורק לאדם הבודד ניתן הכוח להתיר את אזיקי השעבוד לחברה. מי היה אברהם? מי היה אליהו? מי היו הנביאים? אנשים שהעזו להוכיח את החברה על פניה כדי להרוס מצב קיים ולהמירו בסדר חברתי חדש. סיפורה של היהדות אינו רק סיפורה של הקהילה, אלא אף זה של איש לבדו, העומד בעימות עם הרבים: "מה לך פה אליהו? ויאמר: קנא קנאתי לה' אלקי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל, את מזבחותיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב ואותך אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה" במילים אחרות: "אני מרוחק מעמי, ניכר מלא קיים בנינו אני איש בודד, מתריס כנגד הקהילה, מורד כנגד העם".

תודעת ה"לבדו" היא שורש המרד ההירואי. ההירואיזם הוא הקטגוריה המרכזית ביהדות המעשית. התורה רוצה כי היהודי יחיה בגבורה, יוכיח, יגער ויגנה, בכל עתה שהחברה אינה פועלת כשורה ואינה נוהגת בהגינות. תודעת ה"לבדו" מעניקה ליהודי גאווה הירואית המאפשרת לו להיות שונה ואחר. האם לא גילה היהודי גאווה הירואית בהתריסו כלפי העולם במשך אלפי שנים? האם לא הציגה ישראל הזעירה גאווה הירואית על ידי דחיית החלטות האו"ם? האם אין אנו – יהודי אמריקה – מתנסים במידה של בדידות וניכור הירואיים מן החברה הכללית, בכל עת שבעיית ישראל מתעוררת בשיחה, בהיותנו מכירים בפער שבין השקפתנו לבין זו של הקהילה המדינית הבינלאומית? אדם בודד עז נפש הוא, מוחה ומתריס, אינו ירא מפני איש איש החברה מתפשר הוא, משכין שלום ולעתים מוג לב. בראשית היה על האדם להיברא לבדו שלא יחסר עוז רוח הירואי להתייצב ולמחות, לפעול כאברהם שנטל גרזנו וניתץ את הפסילים שהעמיד אביו מולידו.¹⁶

זוהי ייחודיות האדם – ולבדיותו על פניה החיוביים, המתאפיינת ביצירתיות, מקוריות, עמקות, בחופש – חירות, בעוז נפש, אלה תורמים ומעמיקים הי השיח הפנימי, לזיכוכ, ולגיבוש ועיצוב האישיות המקרבים את האדם אל בוראו. זהו היעוד של אותה לבדיות שהנחיל לנו יעקב אבי השבטים הנחיל לנו אותה – בניו, כמעשה אבות סימן לבנים.

ברם, אם אלה פניה החיוביים של ייחודיותו של האדם למה לא נישאר בבדידותו? הרי כתוב מפורש אומר: 'לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו' הרב סולובייצ'יק אינו מתעלם מדברי כתוב מפורש זה ומסביר: ואומר:

האדם נברא בשנית. הוא נפל בתרדמתו כאיש בודד ובקומו מצא את חוה לצדו. ה' רצה שהאדם יתקיים בבדידות ויחוש בה. הוא גם רצה שהאדם ישבור את בדידותו, יתקרב אל האתה ויחלק עמו את החוויה הקיומית. לא טוב היות האדם לבדו – אמר ה' אלוקים. האדם אינו רק המוחה והשולל, אלא אף המקיים והמחייב. אין הוא רק מנתצם של פסילים, אלא אף בונה ומעמיד. אילו חש תמיד מרוחק מכול, מכל איש ומכל דבר, לא היתה ניתנת להגשמה מטרת הבריאה. משה היה גדול החיים

16 הרב י"ד סולובייצ'יק, איש האמונה הבודד.

בבדידותם, מי שנטה, אוהלו הרחק מן המחנה, ובעת ובעונה אחת היה גדול המנהיגים, אב ומורה לעם, מי שהקהילה כולה כרוכה אחריו ויהי ממחרת... ויעמוד העם על משה מן הבקר ועד הערב' במילים ספורות כדי לממש עצמו חייב האדם להיות לבדו, אך, בעת ובעונה אחת, להיות עמית בקהילה.

על רקע הפרשנות והארת הפן הפסיכולוגי כפי שהוצגו בפרק זה באריכות ניתן יהיה להבין את עומק משמעותם של שני הפרקים הבאים, המאבק הלילי ושינוי השם.

ב. ויאבק איש עמו

המאבק הלילי של יעקב והשגור בפינו כמאבק עם מלאך, אינו כתוב במפורש כמאבק עם מלאך אלא עם "איש" - "ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר", בהמשך אין אזכור ל"איש" אלא בגוף נסתר: "... וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהיאבקו עמו. ויאמר שלחני... וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי?" ורק בהמשך מדברי הכתוב ניתן להבין שאולי מדובר במלאך: "ויקרא שם המקום פניאל, כי ראיתי אלוקים פנים אל פנים ותנצל נפשי". נחמה ליבוביץ זצ"ל מאירה עניין זה וכך היא כותבת:

כן לא ניכנס גם לוויכוח בין הרמב"ם ובין הרמב"ן אם הייתה היאבקות זו אירוע חיצוני שהתרחש בעולם החושים, או אם היתה כולה חוויה נבואית בנפשו של יעקב, בחלום הלילה כי בין אם היה האיש שנשלח אליו בחלום חזיון הלילה "במראה הנבואה" או שנשלח אליו בהקיץ ונאבק עמו "בהרגשת החושים" בין כך ובין כך עומדת לפנינו השאלה היא העיקר: מה משמעותה של היאבקות ומה באה התורה להודיענו – ללמדנו? מי היה האיש הזה? לדעת המפרשים לא היה בן תמותה רגיל.¹⁷

הגמרא מציגה אף היא שתי דעות בשני דימויים:

ויאבק איש עמו עד עלות השחר, ויאבק איש עמו חד אמר כגוי נדמה לו, וחד אמר כתלמיד חכם נדמה לו.¹⁸

האדמור מסוכצוב על דברי הגמרא אומר:

¹⁷ הרב י"ד סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, 226-228.

¹⁸ ראה: נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, הוצאת הסתדרות הציונית העולמית, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 259-255.

כנגד שתי דרכיו של יצר הרע נאמרו הדברים :
 דרך אחת : הוא מסית את האדם בגלוי לעבירה.
 ודרך אחרת : הוא מערים ומטשטש את החטא ומסביר שבעצם אין כאן
 עבירה כלל. ולא עוד, אלא שלפעמים מתעלם הוא יותר ואומר לאיש,
 אדרבא, יש כאן מצוה.
 זה שאמר : כגוי נדמה לו, היינו יצר הרע הלך בדרך הראשונה תקפו כגוי
 והסיתו בגלוי לעבירה, ושומר : כתלמיד חכם נדמה לו שהראה לו פנים
 של תלמיד חכם והסביר לו, שדבר פלוני מותר הוא ואפילו מצוה
 לעשותו.¹⁹

היה כאן מאבק פנימי בין יעקב לבין יצרו, הד להתרחשותו של מאבק פנימי
 זה, בעיתוי הזה, נמצא בדבריו של הרב ניסנבוים על רקע תקופתו במחלוקת בין
 הציונות למתנגדיה על העלייה לארץ :

... כשיעקב עומד על גבול ארץ ישראל ורוצה לחזור למולדתו נאבק עמו
 היצר ומבקש לעכבו, לפעמים כעכו"ם נדמה לו – הגויים אשר בקרבם
 הוא יושב יתרעמו על הנאמנות הכפולה שבלבו, שאינו נאמן לארץ מושבו
 וכדומה.

ולפעמים כתלמיד חכם נדמה לו – מביא לו ראיות מן התורה שאסור
 לעלות או לעבוד למען ארץ ישראל.²⁰

דבריו של הרב סולובייצ'יק מאירים את הפן הפסיכולוגי חינוכי של מאבק
 זה ותוצאותיו :

'... ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים
 ועם אנשים ותוכלי יעקב יצא כמנצח ממפגש נורא הוד. הוא אתו בתוזקה
 ביריבו המסתורי עד עלות השחר, בליל העצב, אימה ובדידות. האם היה
 ניצחונו צפוי, האם ניתן היה לחזותו בהגיון? מובן מאליו שלא. הוא ניצב
 לבדו, חלש ובלתי מזוין, טירון באמנות הלחימה, מול לוחם מיומן ורב
 כוח. מדוע לא נכנע יעקב ליריב זה שתקפו באפילת הליל? יעקב נהג
 בדרך "אבסורדית", בניגוד לכל שיקול שכלתני מעשי. במילים אחרות,
 הוא פעל בהירוואיות. הוא, יעקב הבודד וחסר הישע, ההין לצאת למאבק
 כנגד יריב תקיף. הוא, שגילה חריפות עסקית ותפישה פראגמטית
 במהלך שהייתו בבית לבן – לפתע, בחשכת לילה זר ומאיים, ביצע את

19 חולין צא, א.

20 ראה: "עיתורי תורה", עמ' 302-303.

הקפיצה על ה"אבסורד". הוא מיאן להיכנע לכוח עדיף וקרא תיגר על אויב נעלם. לא כוח הפגין יעקב כי אם גבורה והירואיזם, המשמשים בכל עת שהתבונה נואשת וההגיון נסוג לאחור. עם עלות השחר מצא עצמו יעקב הבודד, חסר הישע והבלתי הגיוני, כגיבור וכמנצח בלתי צפוי. הנמנע והאבסורדי גברו על האפשרי וההגיוני: ההירואיזם הוא שזכה בניצחון, לא ההגיון. האמנם אין כאן אלא סיפור התנסותו של יחיד? האם אין מקופל כאן סיפורה של כנסת ישראל, ישות הנאבקת מאבק "אבסורדי" לקיום ולחיים, לאורך אלפי שנים?... מעשהו של יעקב אינו מעשה של אדם פרטי, הוא סמל וציון דרך לדורות בחינת מעשה אבות סימן לבנים.

... הגבורה המקראית – כפי שצוירה בסיפורו של יעקב – אינה ניזונה מהלך רוח ארעי או מתודעה חולפת. הגבורה היא אולי הבחינה המרכזית של חווייתנו הקיומית, בחינה התודרת בהתמדה את התודעה האנושית ומעניקה לאדם תחושת שלווה מוזרה. האישיות ההירואית, על פי השקפתנו איננה נכנעת לטירוף ולחתלהבות הגבורה המקראית איננה שכורת חושים, כי אם מתבוננת, לא רעשנית, כי אם חרישית, לא דראמטית וחזיונית אלא נסתרת. היחיד, במקום שיבצע פעולות הירואיות בודדות ופזורות, מקיים בקביעות חיים של גבורה. יעקב לא פעל מתוך גבורה רגעית. פעולתו מצביעה על אורח חיים איתן. הוא לא יצא להרשים איש. טיפוס זה של גבורה עומד ומתקיים כל עוד מודע האדם את עצמו כהויה ייחודית.

למה יעקב לא המשיך להלחם? מה מאבק זה בא ללמדנו?

יעקב יצא כמנצח עם שחר, בהיעלות הטל. יריבו נחל מפלה ויעקב היה נכון להשלים את ניצחונו. האויב המסתורי היה נתון לחסדיו. כל שנדרש יעקב לעשות כדי לסיים בהצלחה את מאבקו היה לכלות את האיש שקם נגדו ולמנוע בכך סכנתה של תקיפה חוזרת. יעקב פעל אחרת, בניגוד לדרכם של אחרים בנסיבות מעין אלה. משהגיע הרגע לקטוף את פירות הניצחון שיחרר יעקב את התוקף ושילחו לחופשי. מה הניעו למעשה זה? אכן היריב הפציר בו: "ויאמר שלחני כי עלה השחר" אך מדוע נעתר יעקב לבקשתו של האיש אשר לא מכבר ביקש את נפשו? האויב המובס אף לא התחייב כי יימנע מלתקוף שנית. שחרורו של איש מסוכן ושטני מעין זה

היה מעשה "בלתי הגיוני". אך דווקא "העדר הגיון" זה הוא שהעניק למעשה סגולה הירואית והוא הראוי לשמש כמופת לגבורה ההלכתית... התורה רוצה באדם שיהיה נועז והרפתקן בבקשתו אחר שעת הכושר לפעולה של גבורה, אולם ברגע האחרון, כשהניצחון נראה כבהישג ידו, יעצור, יפנה לאחוריו וייסוג. ברגעים המרוממים ביותר של ניצחון והגשמה חייב אדם לוותר על שיכרון הניצחון ולכבוש את עצמו. כך פעל יעקב. הוא לא השלים את ניצחונו. במקום זאת שילח את יריבו המובס. על ידי שיחרורו של אויב שנחל מפלה, ניצח יעקב את עצמו. הוא נסוג מעמדה שכבש לעצמו באומץ ובעוז רוח פרש ונירתע לאחוריו...

הניצחון היה ודאי, יעקב ניצח עוד רגע קט והאיש, התוקף מחוסל, אך לא כך הושלם המאבק, הוא הושלם בויתור, בנסיגה ואלה היו מנוף לצמיחה, צמיחת ישראל, אם יעקב לא היה מוותר לא היה זוכה בשינוי שמו, עצור! שקול את התוצאות לטווח ארוך! בדוק, אולי ויתורך הוא רק זמני ותוצאותיו הם הישגים מרשימים...

ההלכה מורה כי בכל מישור של התנסותנו הקיומית הכוללת – האסתטי תענוגי, הרגשי, העיוני, המוסרי דתי – חייב אדם להכניס עצמו בתנועה דיאלקטית של התקדמות ונסיגה מתחלפות ההלכה ידעה את התוכנית שהתווה הבורא בפני האדם: "ויברך אתם אלהים... ומלאו את הארץ וכבשה". האדם נקרא להכריז מלחמה על התנגדות הבאה מן הטבע ולצעוד אלי ניצחון. האדם המקראי הינו אדם היוצא לכבוש את סביבתו. אולם, בשעה שהכיבוש נתון בהישג ידו, בשעה שהדרך להגשמה כבר פונתה ממכשול ועל המנצח רק לשלוח ידו ולאחוז בכל שאליו משתוקק וכמה לבו, חובה עליו לפתוח בנסיגה. כשהניצחון קרוב. חייב אדם לזמן מפלה ולוותר על השלל אותו ביקש ימים רבים, התנועה היא דיאלקטית הצעידה לפנים מסתיימת בנסיגה וזו חוזר חלילה מובילה לצעידה לפנים, לאחר שנסוג האדם מעמדה שקנה לו בעבודה מאומצת ובקרבות, הוא פותח שנית בתנועה לפנים.

כך נהג יעקב אבינו אבי השבטים וכאיש האמונה, וממעשיו אנו מצווים ללמוד.

ג. לא יעקב... כי אם ישראל

אחת מתוצאותיו של המאבק הלילי היה, שינוי שמו של יעקב. יעקב מבקש ברכה "ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני" והתוצאה. "לא יעקב יאמר עוד שמך,

כי אם ישראל, כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל... ויברך אותו שם, וכפי שהיה עם אברם ושרי מהעת שהוחלף שמם לאברהם ושרה שמם הקודם לא בשימוש יותר, לא כך קרה עם יעקב, יעקב ממשיך לשאת בשם 'יעקב' וגם בישראל, מה משמעות כפל השמות? הגמרא עונה על כך:

לא שיעקר יעקב ממקומו אלא, ישראל עיקר ויעקב טפל.²¹

רש"י על אתר כותב:

לא יעקב יאמר עוד, שהברכות באו לך בעקבה ורמיה, כי אם בשררה וגילוי פנים, וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך, ושם הוא מברכך ואני שם אהיה ואודה לך עליהן וזהו שכתוב (הושע יב ה') וישר אל מלאך ויוכל, בכה ויתחנן לו' בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו? 'בית אל ימצאנו, ושם ידבר עמנו המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו ויברך אותו שם' שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה.

רבי דוד פארדו פרשנו של רש"י מרחיב:

... לא יעקב יאמר וכו' וסופך וכו'.

דליכא למימר שעכשיו המלאך היה משנה את שמו מיד דא"כ הול"ל לא יעקב יקרא עוד, שהכי אשכחן בכל דוכתא כדחזינן גבי אברהם ו'לא יקרא עוד את שמך אברהם' ובשרה 'לא תקרא את שמה שרי', וה"נ גבי יעקב גופיה לקמן 'לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל...'. אלא ע"כ ה"ק 'לא יאמר עוד' שבאו לך וכו' כי אם בשררה וכו' ואימתי יהיה זה 'כי שרית ... ועם אנשים' עשו ולבן, שעד עתה לא שרית רק עם לבן ואחר שיתנצל מיד עשו אז הקב"ה יתגלה עליך ומחליף שמך.

המהר"ל, בתפארת ישראל פרק ל"ז כותב:

ושתי שמות שיש לישראל וישראל הם כנגד ב' קדושות כי יעקב הוא הקדוש שנאמר 'יהקדישו את קדוש יעקב' (ישעיהו כט) וכמו שבארנו בכמה מקומות דבר זה ושם ישראל שהוא שם השני כנגד הקדושה השניה שהיה מנצח את המלאך, כי המלאך אין לו רק קדושה אחת, ולכן אמר 'כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל' ודבר זה היה ליעקב קדושת המצוות, ושם ישראל בו היה מנצח את המלאך...

21 הרב סולובייצ'יק, דברי הגות והערכה, עמ' 226.

רבנו רבי חיים בן עטר זצ"ל בפרושו לתורה "אור החיים" מתייחס לשאלה זו באומרו :

צריך לדעת מה נשתנה יעקב מאברהם כי הקורא לאברהם אברם עובר בעשה, אבל הקורא לישראל יעקב אינו עובר... כי שמות בני האדם הם שמות נפשותם... והנה יעקב יהיה שם נפש שהיתה לו, ולזה הגם שנתוסף בו רוח אלוקים הנקרא ישראל, לא מפני זה אבד הראשון והרי ישנם לראשון גם שני ויכול הוא ליקרא יעקב ואין ראוי שיעקר שמו הראשון לחלוטין, מה שאין כן אברהם, כי גם אחר שינוי שמו לעילוי לא נעקר שם הראשון כי יש בכלל אברהם אברם ולזה יצו האל לקרות לו בתמידות אברהם ואין עקירה לראשון כי בכלל אברהם אברם, ואולי כי זה רמו הכתוב בדברי הימים (א' א). אברם הוא אברהם, וכפי זה אומרו 'לא יקרא שמך עוד' וגו' פירוש לבד אלא גם ישראל, גם דייק באומרו לא יקרא עוד שמך כמו שאמר באברהם (ברא' יז, ה).

במקום אחר ריש פרשת ויחי כותב ה"אור החיים":

ויחי יעקב, טעם קריאת שמו יעקב אחר אשר אמר אליו ה' 'לא יקרא... כי לצד שם נפשו הקבועה בו אשר שמה יעקב, כידוע מדבריהם (ברכות ז, ב), שפרשו בפסוק (תהלים מו), 'אשר שם שמות בארץ' ולצד שעודנה באיבו זה לא יעקר שמה, ובי שמות יקראו לו. אם כך מתי נקרא יעקב ומתי נקרא ישראל? ... שיש לנו לחקור זאת במה יבחר ה', לזמנים יקרא לו יעקב ולזמנים ישראל.

הן אמת כי בעדת ישראל מצינו שישתנה להם השם כפי מעשיהם, כשעושים רצונו של מקום בשם ישראל יכנה אותם, ולהפך יקרא שם יעקב וכן הוא רמוז בדבריהם (זוהר בלק ר"ל). יעקב שם על דרך השלילה וישראל על דרך החיוב, הכל בהתאם למעשים, ואכן בהמשך יביא רבנו חיים בן עטר שורה ארוכה של פסוקים המבססים את רעיונו היכן שמופיע השם יעקב זה לשלילה ולעצב, וכשמופיע השם ישראל לחיוב, לשמחה. עובדא כותב "אור החיים":

ולא נקרא בשם ישראל כל זמן היותו בארץ מצרים עד עת שקרבו ימיו למות אז נקרא שמו ישראל לצד תוסף רוחם, והוא סוד הגדלת הנפש... בכל מקום אשר יקרא לו שם הוא שמו לסיבה אשר תשכיל שמה... על הפסוק 'ויקרבו ימי ישראל למות' (כח-כט) כותב הנציב:

ימי ישראל – ולא כתיב יעקב, באשר לא הרגיש חולי וחלישות שיבין מחמת זה כי קרבו ימיו, אלא מחמת שהוא ישראל היה לו הערה רוחנית שקרבו ימיו שמו של אדם מעיד ומצביע על מהותו, זהותו, לאור הנאמר, אפשר לומר, אדם המשנה את שמו מרצון ועל פי בחירתו, מוותר על משהו מאותה מהות וזהות אישית שיש בו, ומבקש להצטייר במהות וזהות חדשה, שבחר. עובדא מעניינת היא, רבים מאלה ששינו את שם משפחתם לשם עברי חוזרים היום ומציינים את שם הקודם בסוגרים כאומרים "לא ויתרנו"... יעקב לא יזם את שינוי שמו, שמו החדש ניתן לו כתוצאה ממאבק לילי, תוספת זו, היא בחינת "קומח" נוספת למהות השם יעקב.

בעל ישועות יעקב, ר' יעקב אורנשטיין כותב:

... ושם ישראל מורה חשיבות בעצם, שהם לעצמם מובחרים ומעשיהם ישרים בעיני ה' וזה שאמר הכתוב: 'כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו' (תהלים קלה, ד). הלשון בחירה שייכת כשישנם שני דברים ובוחרים באחד מהם, וזו מדריגת יעקב שבחר בו מתוך חשיבות יחסית, כי מכל מקום הם טובים מעמים אחרים. אבל ישראל לסגולתו, כלומר מדריגת ישראל היא סגולה ואוצר נחמד בעיני ה' מצד עצמם. והנה כאשר ראה מלאך צדקתו של יעקב, בחיר שבאבות, אמר: 'לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, לא חשיבות יחסית כי אם ישראל – קדוש וטהור מצד עצמך. אולם התייחס יעקב בעצמו, אבל מה יהיה עם בני ישראל, צאצאיו וצאצאי צאצאיו, אפשר שברבות הימים יצטרכו לזכות של חשיבות יחסית. כשיחטאו ויעזבו את דרכי ה'. לכן אמרו חז"ל, לא שיעקר שם יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל, שלשעת הצורך ישתמשו גם בשם הזה, המורה על חשיבות יחסית.²²

ד. סיכום

סביב שלושה נושאי מאמרנו היה ענייננו, ניסיתי להאיר את פני האירועים בהיבטים פסיכולוגיים – חינוכיים, עיגנתי את דברי דרך פשוטו ופרשנותו של מקרא.

היוותרותו של יעקב לבדו, לימדה אותנו את ערכה וחשיבותה של "האתנתא", לעשיית חשבון נפש לפני החזרה הביתה לארץ המכורה. מההיבט האישי – אישיותי, ובהיבט הפיזי – סביבתי.

דרך המאבק הלילי עם האיש שיכול היה להסתיים בניצחוננו המכריע של יעקב למדנו, על חשיבות הויתור, כמנוף לצמיחה אישית, תוצאת הויתור היתה בתוספת שם – ישראל – משמעותה של תוספת זו נושאת בחובה מסרים ומאפיינים עתידיים שהשפעתם לדורות מכרעת, לולא תוספת זו מה היה פניה של ההיסטוריה, כיצד היה מתהווה עם ישראל? בני ישראל? ארץ ישראל? ...

מלקחי נושאים אלה גזרנו השתמעויות חינוכיות שצריכות לבא לידי ביטוי בהעמקת המודעות של תלמידינו לערכה וחשיבותה של הלבדיות, של הויתור והנסיגה הזמניים שיש לעשות, התנהגותו של יעקב אבינו במעבר מגדה לגדה, בלילה אפל רצוף אירועים רווי משמעות הם, הם בחינת מעשה אבות סימן לבנים ואלה הם מרכיבים ערכיים שניטעו בנו בניו של יעקב, ואותם נאמץ בתהליכים החינוכיים לעיצוב הזהות וגיבוש אישיות תלמידינו.